

Sfântul Neofit Zăvorâțul din Cipru

SCRIERI I

ZECE CUVINTE

DESPRE PORUNCILE LUI HRISTOS

CINCIZECI DE CAPETE

Traducere din limba greacă veche de Laura Enache

Studii introductive de I. E. Stefanis și P. Sotiriadis
traduse din limba neogreacă de Doru Octavian Vasile

Ediție îngrijită de Pr. Dragoș Bahrim

Carte tipărită cu binecuvântarea

Înaltpreasfințitului

TEOFAN

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Doxologia

2015

Cuprins

Cuvânt înainte al Înaltpreasfințitului Hrisostom, Arhiepiscopul Ciprului	V
Cuvânt înainte al PS Episcop Leontie, Egumenul Sfintei Mănăstiri, Imperiale și Stavropighiale „Sfântul Neofit Zăvorâțul”	IX
Cuvânt înainte al Comisiei de coordonare	XV
Abrevieri	XXI
Zece Cuvinte despre poruncile lui Hristos	1
Cincizeci de capete.....	229
Anexe	403
Indici scripturistici	409

Sfântul Neofit Zăvorâtul din Cipru

**ZECE CUVINTE
DESPRE PORUNCILE LUI HRISTOS**

Introducere

Lucrarea

Prima lucrare a Sfântului Neofit publicată în corpusul *Scrierilor* lui ni s-a transmis fără început și, prin urmare, fără titlul original, într-un singur codice – *Coisl. gr.* 287 (ff. 1-197) –, aflat la Biblioteca Națională din Paris¹. Titlul folosit aici se bazează pe cuvintele de încheiere ale textului nostru (f. 197^v a codicelui): „Sfârșit, cu ajutorul lui Dumnezeu, al celor zece cuvinte despre poruncile lui Hristos”. Precum se vede din această încheiere și din numerotarea corespunzătoare² care însoțește textul, este vorba de o culegere de *cuvinte*, inițial zece, din care nu s-a mai păstrat Cuvântul întâi și începutul celui de-al doilea. În aceste cuvinte, pe care autorul le adresează unor frați duhovnicești, sunt dezvoltate și tâlcuite, cu ajutorul multor citate, diverse porunci evanghelice ale lui Hristos, în special cele legate de *Predica de pe Munte*. Din apelativele „fraților” și din titlurile cuvintelor, putem presupune că transcrierea și copierea acestora în codicele păstrat s-au făcut cu scopul de a fi citite la sinaxele monahilor.

Dacă lăsăm deoparte un pasaj din *Testamentul tipiconal* al sfântului, de care ne vom ocupa în curând, nu dispunem de alte mărturii despre scrierea și istoria acestei lucrări. Cele câteva elemente [de care dispunem] rezultă numai din manuscris și

¹ Această lucrare (în continuare, *Porunci*) a fost cunoscută până acum din descrierile manuscrisului, și mai ales din lucrările lui I. P. Tsiknopoulos și Venediktos (Pavlos) Englezakis, doi pururea-pomeniți cercetători ciprioți ai lui Neofit, care au publicat mai multe fragmente.

² E vorba despre numerele care corespund capitolelor.

în special, chiar din textul [*Poruncilor*]. Cele mai importante dintre acestea sunt următoarele³:

1. Cele zece cuvinte alcătuiau de la început, se pare, o singură lucrare, de sine stătătoare (cf. 4, 16; de asemenea, 9, 40, 43 și 10, 1).

2. Cuvintele nu sunt distanțate temporal unele de altele și au fost aranjate în ordinea cronologică a alcătuirii lor, așa cum arată frecvențele trimiteri de la unul la altul (cf., de pildă, 4, 17; 6, 19; 8, 84; 9, 1, 36, 43 și, în sfârșit, 10, 54).

3. Cel puțin unul dintre ele, cel de-al șaptelea, este datat cu precizie – în anul 1175-1176 –, de autorul însuși (7, 4)⁴. De altminteri, anumite referiri la foamete și la secetă, și în special, secvența referitoare „la lipsa anului” din ultimul cuvânt (10, 20 și 23)⁵, dacă sunt coroborate cu informațiile corespunzătoare ale autorului dintr-o lucrare ulterioară, *Πενήκοντακέφαλον* (*Cincizeci de capete*) (cap. 32)⁶, ne îngăduie ipoteza întemeiată că scrierea *Poruncilor* era deja încheiată la începuturile anului 1176⁷. Această datare arată că această lucrare este cea mai veche, cel puțin, dintre scrierile de dimensiuni mai mari păstrate ale sfântului, scrisă fiind în cel de-al 42-lea an de viață al sfântului.

³ Cele mai multe au fost deja semnalate de Tsiknopoulos în diversele sale studii, îndeosebi în *KΣ* 21 (1957), p. 110 ș.u., și în *Byzantion* 37 (1967), p. 346 ș.u.

⁴ Pentru tâlcuirea acestui fragment, v. I. P. Tsiknopoulos, „Τὸ συγγράμματικὸν ἔργον τοῦ ἁγίου Νεοφύτου”, *KΣ*, 21 (1957), p. 111.

⁵ Cuvântul al șaptelea este scris într-o perioadă de foamete provocată de lipsa ploilor (7, 48), în timp ce cuvântul al zecelea este alcătuit, se pare, într-un moment în care „ușile” cerului fuseseră deschise (10, 23), după un an de secetă și sărăcie (10, 20).

⁶ În a doua parte a acestui volum.

⁷ Vezi Catia Galatariotou, *The Making of a Saint, The Life, Times and Sanctification of Neophytos the Recluse*, Cambridge, 1991, p. 185 ș.u., pp. 274-275.

4. După cum ne informează autorul, scopul său inițial a fost adunarea poruncilor lui Hristos și scrierea lor „pe un mic pergament”, în primul rând, pentru uzul său personal (4, 15 ș.u.). A fost însă obligat să-și întrerupă încercarea lui încă de la primul cuvânt, din pricina unui „atac drăcesc”, despre care dăduse detalii chiar în cuvântul întâi care s-a pierdut (cf. 4, 17). Întreruperea se datora obiecțiilor pline de invidie aduse de unii, cum că Biserica nu ar avea nevoie de alte scrieri. În principiu, ne lasă să înțelegem acest lucru cuprinzătoarea apologie a autorului de la începutul cuvântului al patrulea, dar o aflăm și dintr-o altă lucrare a sa – *Πανηγυρική (Panegirice)* (Paris. gr. 1189, ff. 137-138)⁸. Această întrerupere a fost, în orice caz, temporară. Neofit a reluat și a terminat lucrarea după rugămințile stăruitoare ale unui frate al său (4, 17 și 10, 54), al cărui nume, bineînțeles, nu este amintit aici – se spune despre el numai că este iconom (10, 46 ș.u.) –, dar se crede că este vorba de Ioan – cunoscut din alte lucrări ale sfântului –, frate al Mănăstirii „Sfântul Ioan Gură de Aur” din Koutsouventi. Autorul îi încredințează fratelui său și transcrierea (ortografierea și caligrafierea) manuscrisului său (10, 55).

5. Nu știm însă în ce măsură cel care a primit porunca autorului a și împlinit-o. Singurul manuscris care ni s-a păstrat nu exclude, desigur, posibilitatea ca el să se datoreze într-adevăr inițiativei lui, dar dacă este vorba despre Ioan Hrisostomitul, posibilitatea aceasta este mai degrabă redusă de vreme ce manuscrisul prezintă, așa cum vom vedea, intervenții în text făcute de propria mână a sfântului, lucru care sugerează logic faptul că manuscrisul a fost scris nu departe de împrejurimile peșterei.

⁸ Vezi I. P. Tsiknopoulos, „Ἡ θαυμαστὴ προσωπικότης τοῦ Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχοῦ καὶ ἐγχειρίστου”, *Byzantion* 37 (1967), p. 350, și de același, ΚΣ 21 (1957), pp. 75-77. Cf. și Galatariotou, *op. cit.*, p. 163 ș.u.

Istoria acestei lucrări se poate întregi cu câteva elemente pe care le extragem din catalogul scrierilor sfântului, inclus în cel de-al doilea *Testament tipiconal* (Τυπικὴ διαθήκη) al său (ff. 29^v-30^r)⁹. În acest catalog nu se menționează vreo carte care să conțină zece cuvinte „despre poruncile lui Hristos”, dar este inserată printre ultimele scrieri, chiar înainte de tardivele *Cateheze* (Κατηχήσεις), *Altă [carte] cu două decaloguri, tâlcuiri ușor de rezumat ale poruncilor stăpânești din noua și vechea legiuire* (Ἐπερον δισδεκάλογον, καινῆς καὶ παλαιᾶς νομοθεσίας εὐσύννοπτοι ἐρμηνεῖαι Δεσποτικῶν ἐντολῶν). Este, prin urmare, logic să admitem că unul din cele două „decaloguri” despre care se dă mărturie în acel loc poate fi identificat cu cele zece cuvinte care ni s-au păstrat – *Despre poruncile lui Hristos* (Περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐντολῶν). Prin urmare, se pare că această lucrare inițială din 1176, cuprinzând cele zece cuvinte a fost întregită mai târziu cu o a doua parte de același fel și de aceeași mărime, astfel încât a rezultat „cartea celor două decaloguri”, care este menționată în *Testamentul tipiconal*. Inserarea acestei lucrări alcătuite din două părți la sfârșitul catalogului din testament s-a făcut în mod evident nu pe baza cronologiei operei inițiale, ci a celei complementare¹⁰. Faptul că [manuscrisul] *Coislinianus* nu conține nici o urmă din această a doua parte complementară (copistul pare să ignore existența ei, de vreme ce își continuă transcrierea

⁹ Vezi I. P. Tsiknopoulos, *Κυπριακὰ Τυπικά* [Κέντρον Ἐπιστημονικῶν Ἑρευνῶν, Πηγαὶ καὶ μελέται τῆς Κυπριακῆς ἱστορίας, 2], Λευκωσία 1969, p. 83.

¹⁰ Din această a doua parte – care, după catalogul amintit mai sus, ar fi conținut *cuvinte* despre poruncile din *Vechiul Testament* –, provine, după presupunerea nesigură a lui L. Petit, un cuvânt *Despre arhieria lui Hristos și azime...*, care s-a păstrat în codicele *Paris. gr. 395*; acest cuvânt aparținea mai degrabă celui de-al doilea *Panegiric*, după cum susține Tsiknopoulos (vezi *Byzantion* 39 (1969), pp. 344-351, și în special p. 349); cf. și Galatariotou, *op. cit.*, p. 267.

cu alte lucrări de mai mică însemnătate ale sfântului) ar putea să însemne că partea care ni s-a păstrat a fost copiată înainte de unirea ei cu secțiunea ulterioară.

Codicele Coislinianus gr. 287

O descriere completă a conținutului și a indicațiilor codicologice ale manuscrisului (fără început și sfârșit) prin care ne-a parvenit această lucrare, referiri la istoria lui și o bogată bibliografie corespunzătoare se pot găsi astăzi, pentru oricine e interesat¹¹. Pentru utilizatorul acestui text este suficient să enumerăm aici anumite elemente care au legătură în principal cu fasciculele manuscrisului.

Acest codice din pergament (207 file, 0,195 x 0,148 mm), care împreună cu multe alte manuscrise parisiene provine din biblioteca Peșterii [Sfântului Neofit], este datat de către specialiști în jurul anului 1200 (sau puțin mai înainte), în principal datorită tipului de scriere¹². În legătură cu identitatea copistului, nu ni s-a păstrat nici un alt element, de vreme ce s-a pierdut partea finală a manuscrisului, unde era posibil să fi existat o însemnare referitoare la acest aspect. După caracterul grafic însă, se pare că este vorba de un copist cunoscut, care a copiat și alte lucrări ale Sfântului Neofit, respectiv *Catehezele* (Κατηχήσεις) (Paris. Suppl. gr. 1317), *Hexaimeron* (Εξαήμερον) ([din acest manuscris] se păstrează în mănăstirea Sfântului Neofit șapte file de pergament) și în parte *Panegiricele* (Πανηγυρική) (Parisinus gr. 1189). Până de curând, această persoană a fost identificată

¹¹ C. N. Constantinides - Robert Browning, *Dated Greek Manuscripts from Cyprus to the Year 1570*, Washington - Nicosia, 1993, nr. 14, pp. 99-102.

¹² Într-o mențiune deteriorată și greu de descifrat de la f. 201^v (vezi Constantinides - Browning, *op. cit.*, p. 102) se face referire la anul 1175-1176, dar nu este clar dacă această dată, la care este plasată, așa cum am văzut, și scrierea lucrării, are sau nu legătură cu anul copierii codicelui.

cu Vasile – preot, dascăl și arhivar din Pafos –, cel care în luna mai a anului 1214 a copiat cu multă grijă al doilea *Testament tipiconal* al sfântului, lucrare ce ni s-a păstrat (codicele *Edinb. UL 224*), însă această ipoteză este considerată acum ca fiind greșită¹³.

În ciuda lipsei începutului, a anumitor file din interior și a sfârșitului, starea generală a codicelui, după cum se poate judeca din fotocopii și de pe microfilm, este destul de bună. Din loc în loc, există semne decolorate sau șterse, însă aceste deteriorări nu influențează textul în chip hotărâtor. O problemă serioasă pare să se contureze atunci când, studiind conținutul, constatăm că, pe lângă pierderea unor file, s-a produs, fără îndoială la momentul unei legări noi a codicelui, și pierderea succesiunii fasciculelor care alcătuiesc codicele, în special în a doua sa parte. Astfel, este nevoie să restabilim succesiunea fasciculelor, să localizăm lacunele și să estimăm amploarea lor. Însă, de vreme ce aceste probleme nu au fost rezolvate definitiv de către cercetătorii de până acum ai manuscrisului, este necesar să le examinăm mai atent.

Astăzi se păstrează 27 de fascicule ale manuscrisului, aproape toate având câte 16 pagini¹⁴, cu excepția unuia singur – cel de-al 11-lea –, care are 12 pagini¹⁵. Cel de-al 11-lea fascicul este numerotat de două ori (f. 78^r) – 13 și 11 –, lucru valabil și pentru următorul fascicul (f. 84^r) – 14 și 12. Exemple asemănătoare de numerotare dublă (uneori cifre întregi, alteori cifre tăiate de legător) încă și cruci simple, se găsesc și pe alte fascicule (f. 46: 9 [?] = 7, f. 114: 17=15 etc.). Primul rând de semne, numere și/sau cruci, aparține copistului, dar nu sunt păstrate

¹³ Vezi E. Gamillscheg, D. Harlfinger, *Repertorium der griechischen Kopisten, 800-1600*, 2A, Viena, 1989, nr. 56.

¹⁴ În gr. τετραδίο(ν), echivalent cu latinescul *quaternum* (n. tr.).

¹⁵ În gr. τριάδιο(ν) (n. tr.).

peste tot, în timp ce al doilea rând de semne (numai cifre unice, rămase [în urma tăierii] față de numerele inițiale, formate întotdeauna din două unități) aparțin unei mâini mai recente, și cele mai multe sunt păstrate. Din aceste exemple, este limpede că, în ceea ce privește partea de început a codicelui, s-au pierdut, chiar înainte de a doua numerotare a fasciculelor sale, primele două fascicule împreună cu prima filă a celui de-al treilea fascicul de 16 pagini, cel dintâi care s-a păstrat. La prima vedere, dincolo de lipsa unor file izolate, dispariția vreunui alt fascicul din interior – cel puțin până la f. 197, unde se termină *Poruncile* (la f. 193^r este numerotat fasciculul 26, intervenție făcută de a doua mână) –, nici matematic nu pare să se fi produs¹⁶. Precum însă ne arată frecvențele întreruperi în curgerea firească a textului, ordinea fasciculelor s-a pierdut, și aceasta s-a întâmplat cu siguranță în momentul ultimei legări a [codicelui], adică după cea de-a doua numerotare a lor, lucru pricinuit și de dubla numerotare, cât și de lipsa totală pe alocuri a vreunui număr sau al vreunui alt indiciu. Din fericire, coerența textului și, adeseori, despărțirea cuvintelor (care sunt despărțite între un fascicul și altul), împreună cu indicațiile numerice ale întregului fascicul de file ale fiecărui *Cuvânt* pe care le-a adăugat cineva alături de titluri, ne ajută să refacem ordinea fasciculelor și, prin urmare, a filelor codicelui. Așa cum deja a constatat Tsiknopoulos, ordinea corectă a filelor este următoarea: 1-105, 114-137, 106-113, 138-176, 185-192, 177-184, 193 ș.u.

Rămâne, așadar, după punerea în ordine a fasciculelor, să identificăm poziția și numărul filelor care s-au pierdut. Am menționat deja că primele două fascicule au dus la deteriorarea și celei dintâi file a primului fascicul păstrat, care inițial fusese al

¹⁶ Să se țină cont de faptul că, la fila cu numărul 100, cel care a numerotat filele a scris din greșeală 101, corectându-se însă la următoarea filă, unde a adăugat numărul 101.

treilea fascicul. În continuare, punctele în care coerența textului este întreruptă din pricina distrugerii unor file sunt după ff. (a) 39 și 45, (b) 91 și 97 și (c) 152. Cu alte cuvinte, la prima vedere, se pare că s-au pierdut (a) prima și ultima filă ale celui de-al șaselea fascicul în serie, (b) prima și ultima filă ale fasciculului al 13-lea și (c) ultima filă a fasciculului al 20-lea. Cel puțin în primele două dintre cele trei cazuri, lipsa filelor a precedat numerotarea mai recentă, devreme ce și al șaselea, și al 13-lea fascicul, chiar dacă sunt lipsite de prima filă, poartă pe cea de-a doua (acum, cea dintâi) numărul lor corespunzător, bineînțeles, nu cele dintâi numere, ci pe cele adăugate de cea de-a doua mână¹⁷.

Cu toate acestea, cât privește cel de-al șaselea fascicul (ff. 40-45), care inițial a fost cel de-al optulea, impresia că lipsesc doar două file este înșelătoare. Dacă luăm aminte la conținutul său, constatăm că este vorba de un text care nu are legătură tematică cu textul nici al filelor precedente, nici al celor ce urmează. În timp ce înainte și după acest fascicul se vorbește despre cele cinci simțuri și, în special, despre vedere (în cadrul celui de-al cincilea cuvânt), dimpotrivă, în cel de-al șaselea fascicul, în mod cu totul neașteptat, se schimbă subiectul, după câteva informații cu caracter introductiv, discuția mutându-se asupra problemei postului creștinilor. În același timp, observăm că, deși până la f. 83^v (inclusiv) numărul de rânduri ale fiecărei pagini este 23, între ff. 40 și 45 acest număr crește cu un rând, așa cum se întâmplă cu ff. 84^r ș.u. Astfel, suntem conduși la concluzia că textul acestor file, așa cum se vede și din conținutul său, aparține unei lucrări separate, care făcea parte ori dintr-un alt manuscris al aceluiași copist, ori, mai probabil, se afla la sfârșitul codicelui nostru¹⁸. În locul în care se află astăzi, aceste

¹⁷ Din fasciculul al șaselea se păstrează numai partea de jos.

¹⁸ Este în plan ca textul care se găsește pe filele 40-45 să fie publicat în volumul următor al *Scrierilor sfântului*.

file au fost, probabil, inserate fie întâmplător pentru a fi protejate, fie, mai probabil, atunci când s-a făcut cea de-a doua numerotare, în vederea operațiunii de legare a fasciculelor, pentru a se completa un loc rămas gol în poziția a șasea. În orice caz, ceea ce mai putem observa cu certitudine este că cel de-al șaselea fascicul al codicelui [dintre cele care ni s-au păstrat] a înlocuit un fascicul inițial, pierdut astăzi, care era, probabil, alcătuit din 16 file, precum celelalte 26 păstrate, sau din 12 file, al doilea de acest fel după cel de-al 11-lea.

Grafia codicelui, de o calitate medie¹⁹, este lizibil, chiar dacă prezintă și o oarecare stângăcie sau e puțin mai neîngrijit în comparație, de pildă, cu codicele *Catehezelor*. Copistul evită abrevierea terminațiilor, iota subscris și, într-o măsură satisfăcătoare, greșelile de ortografie, adaugă sistematic apostrof după *οὐχ* și dublează accentul grav pe conjuncția *ἐπεί*, folosește cratima²⁰ (aproape întotdeauna la cuvântul *δηλονότι*), face greșeli frecvente la spirite și mai puțin la accente, separă adeseori prepozițiile din cuvintele compuse și, dimpotrivă, le unește cu câte un cuvânt acolo unde ar trebui să rămână separate (aceasta se întâmplă aproape întotdeauna și cu *οὐκ*), scrie câteodată cuvinte dificile fără greșeli de ortografie, dar greșește în cazul unor cuvinte mai ușoare²¹, de regulă păstrează litera *ν* din prepoziția

¹⁹ „The volume is a member of the «decorative style» and was written in the «cypriote carrée' style», scriu Constantinides și Browning, *op. cit.*, p. 101.

²⁰ În greacă *ὀφέν* (literal „într-unul singur”), semn grafic plasat sub anumiți diftongi sau sub două sau mai multe cuvinte, pentru a se indica faptul că se pronunțau împreună (n. tr.).

²¹ De pildă, la f. 89^r (7, 13-14) se găsesc următoarele greșeli: βασιλεικῶ, ἄμια, ἐτέρους, ἐστώτας, μὴ δεμίαν, ὀψιν, ἐτέρους, ὑπ' ἐϋθύνους, ὡς αὐτως, ὁ τυχῶν ... καὶ βλέπον τὸν ἡγεμόνα, νυμφοστόλους; de asemenea, la f. 195^r (10, 59-60): μῆ, κατὰ λέγομεν, ἀρμονίας, συνειρμώσατω, ἐν, κεφαλαιόδως εἴπωμεν, εἰς ὃν, ἐχρησήμευσεν, εἶχεν, το τέλειον (de două ori), μελοδεῖν, ἀναγινώσκην, ἴσως, ἅπαντα, τί ουκ.

σύν în cuvintele compuse, chiar dacă urmează o siflantă (συν-ταυροῦμαι, συνζεύξω; de asemenea συνπάσχω, precum și παλινγενεσία etc.), și, în sfârșit, de multe ori scrie *v* în loc de *oi*, probabil după pronunția din vremea sa. În general, avem de-a face cu un copist experimentat, bun cunoscător al limbii grecești.

Textul codicelui care ni s-a păstrat a fost transcris, se pare, direct de pe manuscrisul autograf al lui Neofit, cât timp acesta încă trăia. Aceasta rezultă din numeroasele completări și corecturi, făcute în special de către copist – ori între rânduri, ori pe margini (în mai mult de 40 de cazuri) –, dar și de către o a doua mână, care poate fi identificată fără dubii ca fiind chiar mâna sfântului²². Aceste intervenții mai mici în text au avut loc prin răzuirea literelor sau prin ștergere și adăugare între rânduri, în timp ce completările mai lungi (e.g. ff. 133^v [8, 41 și 42] și 186^r [10, 17]) au fost inserate pe margini, fiind însoțite de semnul trimiterii (trei sau patru puncte). Din nefericire, unele din aceste completări ale sfântului de pe marginile filelor s-au pierdut, în parte sau în întregime, din pricina tăierii filelor atunci când codicele a fost legat a doua oară (e.g. ff. 12^r [3, 18], 50^r [5, 23], 153^r și 164^r [9, 19, și respectiv, 47] și 195^r [10, 60]).

Precum se vede și din aceste însemnări, autorul autodidact, deși a scris foarte mult, nu era nici caligraf, nici ortograf, fapt mărturisit, de altfel, chiar de el însuși în această lucrare (10, 55).

²² Cunoaștem felul de a scrie al sfântului în principal după partea de început și „pecetea” testamentului său (fotografii legate de acest aspect au fost publicate în mod repetat; vezi, de pildă, fig. IV din ultima ediție a testamentului, publicată de Tsiknopoulos [v. *supra*, nota 9], fig. 180b al catalogului Constantinides - Browning, sau fig. 97 din A. Turyn, *Dated Greek Manuscripts of the Thirteenth and Fourteenth Centuries in the Great Britain*, Washington, 1980), din intervenții similare ale autorului în celelalte manuscrise care conțin lucrările sale, precum și din însemnările sale pe diverse cărți din mănăstire; vezi I.P. Tsiknopoulos, „Η ὁρθογραφικὴ ἰδιομορφία τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἐγκλείστου ἁγίου Νεοφύτου”, ΚΣ 19 (1955) pp. 45-71.